

ODNOS OBLASTNIH USTANOV DO ŽENSK IN OTROK
V SREDNJEVEŠKIH MESTIH SEVEROZAHODNE ISTRE

Darja MIHELIC̃

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4

IZVLEČEK

Študija želi osvetliti pogled na položaj dveh ključnih, in vendar med seboj različnih družinsko-družbenih skupin prebivalcev - žena in otrok v srednjeveških mestih severozahodne Istre. Za vir podatkov ji služijo objavljeni mestni zakoniki, t. i. statuti štirih istrskih mest Trsta, Kopra, Izole in Pirana iz 14. in 15. stoletja.

Članek obravnava otroštvo, odraslost in zakonski stan, pravni položaj žena, ženo v poslu in poklicu, kazniva dejanja nad ženami in v zvezi z njimi ter ženo kot povzročiteljico kaznivih dejanj, vse pa v omenjenem okolju in časovnem okviru.

Tradicionalna slovenska miselnost se do razprav, ki osvetljujejo položaj žene ali žensko problematiko, vede zadržano in sumničavo: v njih skuša na vsak način najti sledi revolucionarnega, napadalnega ženskega feminizma. Raziskave o vlogi in položaju žene v zgodovini, ki so se v preteklih desetletjih v svetu dokaj razmahnile, so v slovenskem zgodovinopisju zapustile razmeroma malo sledi!¹

Na dan žena, 8. marca 1997, je novinarka Alenka Puhar v Sobotni prilogi dnevnika Delo v članku "Pogumne, pametne in pozabljene" (str. 35) citirala ugotovitev zgodovinarke Sabine Žnidaršič Žagar, ki je ob pregledu osrednje slovenske zgodovinarske revije (Zgodovinski časopis, Ljubljana 1947-) ugotovila "več kot skromno stanje" prispevkov, ki bi obravnavali položaj žensk v preteklosti.² Vržena rokavička - in ne kak feminističen navdih - je sprožila raziskavo o položaju ženskega dela populacije v srednjeveških mestih severozahodne Istre, katere izbrani izsledki so predstavljeni na tem mestu. V nekdanji medosebni hierarhiji v družini in družbi so tudi otroci uživali poseben položaj, zato je v članku osvetljen tudi ta.

1 V novejšem času se položaj nekoliko popravlja. Sicer ne znanstvena revija Raziskovalec se je v številki 1-2 letnika XXVII (marec 1997) posebej posvetila ženski problematiki. Tudi 1. številka letnika IV (1997) zgodovinarske revije Zgodovina za vse. Vse za zgodovino prinaša kar nekaj člankov, ki obravnavajo položaj žene v (pol)preteklosti; pred nedavnim je izšla tudi razprava D. Mihelič (1997); vprašanju vloge žene v znanosti je bil jeseni 1998 namenjen mednarodni seminar na Bledu z naslovom Quality and Equality.

2 Kot enega redkih člankov na to temo omenja razpravo D. Mihelič (1978).

Viri, na katerih temelji študija, so objavljeni mestni zakoniki, t. i. statuti štirih istrskih mest, Trsta, Kopra, Izole in Pirana iz 14. in 15. stoletja.³ Objav statotov je več in so različno zanesljive in uporabne; za obravnavanje vsebin, kot je položaj žene v mestni zakonodaji, pa je moč pritegniti tako rekoč vse objave, četudi se s stališča znanstveno-kritične objave virov ne bi zaslužile najbolj laskavih ocen.

Statut je akt pozitivne zakonodaje; ne popisuje dejanskega stanja, ampak predpisuje, kakšno naj bi le-to bilo glede na obstoječi (ne)red. Izraža želje oz. zahteve oblasti, za njegovimi določili pa je pogosto mogoče slutiti drugačno prakso.

Statutarne uredbe predpisujejo ravnanjska in vedenjska pravila, ki naj bi bila v veljavi v mestu, in se običajno ne ozirajo na spol. Omemba, da določena uredba velja za "vse osebe obeh spolov" (*quilibet persona utriusque sexus*), je pogosto posledica načina izražanja zapisovalca statuta in dejansko pomeni, da je odlok pač veljaven za vsakogar. Žene nedvomno zadevajo tudi vsa tista statutarna določila, ki govore o "vsakomer" oz. o "vseh osebah" v mestu in njegovi okolici.

Pod drobnogledom pa si želimo ogledati zlasti tiste primere, kjer predstavnice "nežnejšega" spola v statutih nastopajo tudi izrecno ob moških ali samostojno, oz. tiste člene, kjer je "črka zakona" delala razliko med spoloma: torej tudi primere, ko je bil odlok naslovljen izključno na moški del mestnih prebivalcev.

V statutu habsburškega Trsta in beneškega Kopra o tem srečamo nekaj več relevantnih zapisov kot v statutu (beneških) Pirana in Izole, zato osnovno ogrodje izvajanja temelji na njunih statutih, statuta Izole in Pirana pa podobo dopolnjujeta.

Otroštvo

V obravnavanju otrok zakoni v splošnem niso ločevali dekletc in fantkov. Otroci, ki so imeli starše in so z njimi živeli v družini pod skupno streho, so bili pod njihovo oblastjo. Tržaški statut v tem smislu zlasti poudarja oblast očeta nad družinskimi člani. Koprski statut ne omejuje oblasti nad otrokom v družini samo na očeta; omejnja, da morajo sinovi ubogati mater, da so otroci pod oblastjo očeta in matere, medtem ko je dekle ali žena (*puella* ali *mulier*) lahko v skrbstvu in oblasti očeta, matere, brata ali koga od sorodnikov (STKP I/2, 19). Tudi izolski in piranski statut omenjata oblast očeta in matere nad otrokom (STIZ II/54; STPI VII/1, 23). Koprski in izolski statut poznata tudi vpliv tasta in tašče (*sic!*) (STKP II/43; STIZ II/54).

3 V pretres je pritegnjena objava tržaških statotov iz 1421: Szombathely (1935), (v nadaljevanju STTS); objava obsega drugo in tretjo knjigo statotov iz 1421 (o kazenskem in civilnem pravu), ki sta ohranjeni v izvirmiku, vključuje pa tudi povzetke prve in četrte knjige starejših inčac tržaških statotov (o javnih uslužbencih in o finančni plati mestne uprave). Uporabljena objava koprskih statotov: Margetić (1993), (v nadaljevanju STKP), pritegnjena objava izolskih statotov: Morteani (1888, 1889), (v nadaljevanju STIZ), piranski statuti pa so razčlenjeni po objavi: Franceschi (1960), (v nadaljevanju za statut iz 1307: STPI, pri drugih redakcijah statuta je dodana letnica; za redakcijo statuta iz 1384 in za kasnejše dodatke je uporabljena objava Pahor, Šumrada /1987/).

Znotraj družine naj bi bili tržaški otroci po mnenju sestavljalcev statutov ubogljivi, ponižni in nežni s starši (STTS II/dodatek k 47). Piranski in izolski statut sta predvidela, da naj bi sinovi ali (v Piranu) ovdovele hčerke skrbele za oslabelega očeta ali mater, ki ne bi imela od česa živeti (STPI VI/33; STIZ II/87).

Da je v tržaških družinah včasih tudi škripalo in v njih ni vselej vladalo zgledno sožitje, kažejo statutarna določila, ki omenjajo spore med sorodniki obeh (!) spolov. Statut omenja spore med očeti in otroki obeh spolov, med materami in otroki obeh spolov, med dedi in vnuki, med brati in sestrami, med bratranci in sestričnami, med tetami po očetovi in materini strani ter nečaki in nečakinjami, med strici po očetovi in materini strani ter nečaki in nečakinjami (STTS II/23). Omenja tudi primere žalitev in žaljivih dejanj med starši ter sinovi in vnuki obeh spolov, dalje pretepanja sinov in hčera, vnukov in vnukinj ali drugih podrejenih družinskih članov, ki živijo v hiši, s strani moške "glave" družine. Predvideva celo možnost pohabe udov in uboja pod "domačo" streho (STTS III/1).

Spore med sorodniki pozna tudi koprski statut. Podestat ali kapitan je imel pravico sprte strani kaznovati z visoko globo ali telesno kaznijo; o sporu sta odločala dva izbrana razsodnika, če pa nista bila složna, še dodatni trije (STKP III/13).

Konflikte med sorodniki podrobno obravnava piranski statut, ko našteva razloge, zaradi katerih bi mogel oče razdediniti sina in obratno. Na dediščino ni mogel računati, kdor se je pregrešil proti Piranu ali bil hudodelec. Oče je mogel razdediniti sina, če je ta nadenj dvignil roko ali mu stregel po življenju, če ga je hudo užalil, če je postal glumač brez očetovega soglasja, če je prešuštoval z mačeho ali očetovo priležnico, če je očeta zapletel v spor in mu s tem povzročil škodo, če ga je po krivem obdolžil kaznivega dejanja, če ni hotel jamčiti za očeta v zaporu, če ga ni hotel odkupiti, ko so ga zajeli piranski sovražniki, če je zanemarjal duševno prizadetega očeta ali mu branil napisati testament, če je bil oče katolik, sin pa heretik. Razdedinjena je bila lahko hčerka, ki se ni strinjala z očetom, ki jo je želel pošteno poročiti. Sin je mogel odreči očetu pravico do dedovanja, če je s trupom ali drugače ogrožal njegovo življenje, če je oče prešuštoval s snaho ali sinovo priležnico, če je sina po krivem obdolžil kaznivega dejanja, če ga ni hotel odkupiti, ko so ga zajeli piranski sovražniki, če je bil sin duševno prizadet in ga je oče zanemarjal ali mu branil napisati testament, če je bil sin katolik in oče heretik. Ti razlogi bi naj opravičevali tudi razdedinjenja s strani matere, deda, babice, sina, hčere, vnuka in vnukinje. Dopolnilo k statutu iz 1532 omenja spore med očeti in sinovi ter materami in hčeram, ko so starši, ki so sinovom izplačali doto, obubožali, sinovi pa so jih pod vplivom svojih žena na stara leta zanemarili. Dote ženinov so bile poslej ukinjene (STPI 1384 VII/5; Pahor, Šumrada/1987/, 488-490).

Do sporov v družini je verjetno prihajalo zlasti v primeru delitve imetja, zato so statuti glede imovinskih vprašanj karseda natančni. Če se bratje in sestre v Trstu niso mogli sporazumeti o delitvi imetja, sta o njej odločala dva bližnja sorodnika (STTS II/54). Glede oporok je tržaški statut določal, da smeta svojim osamosvojenim otro-

kom Tržačan ali Tržačanka po lastni želji zapustiti različno velika volila. Zapustiti in darovati za živa sta mogla vsakemu potomcu ali potomki, tudi nezakonskemu (STTS II/47). Kadar pa nista dala zapisati oporoke in sta zapustila zakonske in nezakonske sinove in neporočene hčerke, so vsi dedovali enake deleže. Če je kdo od teh potomcev že umrl, se je njegov dedni delež enakomerno razdelil med njegove otroke. Če je bila katera od dedinj že poročena, sta višino njenega dednega deleža, znižanega zaradi že prejete dote, določila dva najbližja sorodnika. Le v primeru, da je umrl brez potomcev, je smela v Trstu za možem dedovati žena (STTS II/52).

Tudi v Kopru se je imetje v primeru smrti brez oporoke enakomerno razdelilo med potomstvo. Če pa potomcev ni bilo, je imetje, ki ga je imel pokojni po materini strani, prejela mati, tistega, ki ga je imel od očeta, pa oče. Če mati ni več živela, so bili dediči materinega dela njeni otroci (STKP II/16). Kdor je že dobil doto ali odpravnino, pa je želel biti udeležen pri dedovanju, je moral že prejeto razdeliti z brati in sestrami (STKP II/17).

Podobno je bilo tudi določilo piranskega statuta (STPI VII/2). Če sin ali hči ni bil omenjen v oporoki, se je lahko - če je želel dedovati - v mesecu dni priglasil k dedovanju, pri čemer je moral vrniti dotlej pridobljene darove od pokojnega starša (STPI VII/14). Pač pa je bil v Izoli v primeru smrti enega od staršev, ki ni napisal oporoke, otrok, ki je že prejel doto, od dedovanja izločen (STIZ II/14).

Če je Pirančan ali Pirančanka umrl brez dedičev in je napisal testament, je tretjina njegovega imetja pripadla njegovim staršem (ali ovdovelemu od njiju), vendar materi s pridržkom, da je ostala vdova. Če testamenta ni bilo, je pripadlo staršem pol imetja, materi pod omenjenim pogojem (STPI VI/32).

Tržaški statut podrobneje obravnava osirotele otroke. Ne izpostavlja njihovega spola, ampak skupaj obravnava dekleta in fante. Mladoletne sirote so dobile skrbnike, ki so morali preudarno gospodariti z njihovim imetjem (STTS II/50), imeli pa so tudi pomembno besedo pri krojenju življenja osirotelih varovancev.

Če je fantku ali punčki v Trstu umrl oče ali mati, pa je bil otrok star manj kot 7 let, je v primeru spora glede oskrbe otroka odločala tržaška oblast. Za skrbništvo premožnih malčkov se je običajno potegovalo več sorodnikov. Oblast jim je prepustila skrbništvo glede na to, koliko so bili pripravljeni vložiti v korist otroka. Skrbnik je mogel postati otrokov sorodnik do tretjega kolena, ki si je skrbništvo (in polnomočje nad otrokovim imetjem) izbral pred drugimi tekmeči-sorodniki na dražbi. Upravljalec premoženja se s skrbništvom ni smel okoriščati.

Mati, ki si je v Trstu pridobila pravico do skrbništva, je sicer z otrokovim imetjem smela gospodariti po svoje, na noben način pa ni smela sinov ali hčera odtujiti (pokojnemu?!) očetu (očetovega skrbništva in prepovedi odtujitve od matere statut ne omenja). Očeta ni smel nihče klicati na zagovor, če je skrbel za korist otrok ali je vzdrževal njihovo imetje v dobrem stanju (STTS II/49).

V Kopru, Izoli in Piranu je postal skrbnik otrok preživeli zakonec, če ni pokojnik

v testamentu določil drugače. Za skrbništvo matere je bil predviden še dodaten pogoj: skrbnica je smela biti, dokler je častno živela v vdovstvu (*donec caste vixerit viduata*); če pa ne bi bila vzdržna in bi načenjala otrokovo imetje, naj bi se ji skrbništvo odvzelo (STKP II/55; STIZ II/24, 25; STPI VII/23). V Piranu je v primeru, da je otrok ostal brez obeh staršev, skrbnika določil podestat.

Sirota brez staršev je v Kopru dobila za varuha koga od sorodnikov, ki je položil kavcijo. Če se je izkazalo, da ni primeren, je bil imenovan nov skrbnik, ki je moral položiti enako visoko kavcijo (STKP II/54, 55). Skrbniki so bili dolžni skrbeti za imetje sirot, ki ga je bilo potrebno popisati; v Kopru - podobno kot v Trstu - očeta ni bilo mogoče klicati na zagovor glede oškodovanja otrokovega imetja. Skrbnik je moral otroku, ki je odrasel, izročiti imetje v takem stanju, kot ga je prejel.

V Kopru je skrbnik zastopal otroka, do katerega je imel kdo zahtevek. Otrok, ki je postal polnoleten, je imel deset let časa, da je od tutorja zahteval svoje imetje. Skrbnik/ca naj bi v Piranu v dveh mesecih po tem, ko je sirota dosegla polnoletnost, predložil obračun svojega poslovanja z otrokovim imetjem, ki naj bi ga predal v stanju, kakor ga je prejel (STKP II/57; STPI VII/24, 25; 1332 IX/40; STIZ II/26, 27).

Proste roke pri poslovanju s premoženjem, možnost poroke ter pravno sposobnost in odgovornost so mladi prebivalci obravnavanih mest pridobili z dosegom polnoletnosti oz. "zakonite starosti" (*aetas legitima*) ter z osamosvojitvijo (*emancipatio*). Sirotam je bila priznana prej kot otrokom, ki so živeli pri starših.

Tržaški otroci, ki so odraščali v krogu družine, so dosegli "zakonito starost" šele s 25 (!) leti. Ne glede na stan - tudi če so še živeli pod okriljem očeta - so tedaj postali pravno polno odgovorni. Sirote v Trstu do 18. leta niso smele odtujiti premoženja ali se zadolžiti ali sklepati dogovorov, razen z oporoko ali če je bil upnik njihov skrbnik in starejši od 18 let ali če je dovoljenje za odtujitev imetja dal gospod Trsta. Tudi glede poravnav in darov so bile sirote in odvisni mladoletniki do 25. leta omejeni. Nad takimi posli je bedela tržaška oblast, prisostvovati pa sta jim morala dva sorodnika, ki sta morala priseči, da bo posel koristil mladoletniku. Le izjemoma je tak posel smel preseči vrednost 25 liber (STTS II/32). Nobena sirota ali odvisna oseba, ki še ni izpolnila 25 let, v Trstu tudi ni smela prevzeti poročstva za dolg druge osebe, razen z opisanimi omejitvami (STTS II/dodatek k 32).

Koprski in izolski statut postavljata starostno mejo, ko sme otrok svobodno razpolagati z imetjem, v dopolnjeno 20. leto (STKP II/57; STIZ III/7). Koprski statut ohranja to starostno mejo tudi za samostojno poslovanje sirot. Pač pa so sirote v Izoli ter moške sirote v Piranu smele odtujiti premoženje - tako kot tržaške - z dopolnjenim 18. letom. Piranska dekleta brez staršev naj bi po črki statuta hitreje dosegla zrelost, saj so smela poslovati z imetjem že z dopolnjenim 15. letom (STKP I/19, II/57; STIZ II/28; STPI VII/26). V Piranu noben otrok, ki je bil v oblasti očeta, tudi če mu je pripadala dediščina, ni smel svojega imetja zadolževati brez soglasja, razen v primeru poroke in testamenta (STPI 1332 VIII/33).

V Kopru je bilo treba pri zadolžnicah, ki so bile sklenjene kot vzajemne, pa je glavni dolžnik umrl, pri sirotah počakati na izvršbo še polnih pet let po tem, ko so otroci postali polnoletni, pri ženah, ki niso bile poročene po koprskem običaju, pa tri leta po dokončni - cerkveni ali zaradi smrti - ločitvi od zakonca (STKP II/23).

Koprski in izolski sirotek je ostal v skrbništvu do 15. leta, dekle do 14., če sta bila bolna, sta smela s 14 leti napisati oporoko; s soglasjem skrbnikov, sorodnikov ali podestata sta se smela poročiti: v Izoli pri 14 letih, v Kopru fant pri 14, dekle pa že leto prej. S poroko sta postala samostojna. Pri 13 letih je smela poročena Koprčanka napisati oporoko. Če se je želela 15-letna Koprčanka, ki je živela v okrilju družine, poročiti, pa ni imela soglasja svojih sorodnikov-skrbnikov, je morala za dovoljenje prositi podestata in dobiti soglasje dveh ali treh sorodnikov (STKP I/19; II/57; STIZ II/28). V Piranu se je smel s soglasjem sorodnikov osiroteli fant poročiti pri 14 in dekle pri 12 letih. Pri tej starosti sta smela napisati testament (STPI VII/26).

V primeru, da je Izolan umrl v komunalni službi, je bil njegov najstarejši sin ali hči v hiši prost/a komunalnih dajatev in obveznosti do dopolnjenega 12. leta (STIZ II/107). Moški Izolani so pri 14 letih prisegli zvestobo dožu, leto kasneje pa so patricijski sinovi postali člani velikega sveta; za komunalno službo so morali počakati še pet let (STIZ I/92; III/7). Tudi piranski fantje so pri 14 letih položili *sacramentum sequiti* (STPI I/2). V Piranu so ob zapiranju velikega sveta upoštevali tudi žensko sorodstveno linijo: pravico do članstva v velikem svetu je imel tisti, katerega ded po očetovi ali materini strani je bil član sveta, medtem ko je bila v Izoli za vstop v veliki svet upravičena le sorodstvena linija po moških prednikih (STPII/17; STIZ III/1).

V Trstu je fant dobil pravico do pričanja (v pravdi) z dopolnjenim 14. letom. Že leto kasneje je - če ni živel pod očetovo oblastjo - dosegel "zakonito starost" (*aetas legitima*) in je smel samostojno nastopati na sodišču. Statut je predvideval, da dekleta zorijo hitreje: polnoletnost in pravico do pričanja jim je priznaval že z 12. letom starosti, samostojnih nastopov pred sodiščem pa zanja ni predvidel. Fant ali dekle "zakonite starosti" pa sta veljala za samostojna (STTS II/53). Koprčan in Izolan sta bila sodno odgovorna in jima je bila priznana polnoletnost tudi v primeru, če sta imela stare, (duhovno) oslabele starše (STKP I/43; STIZ II/54).

Tržaški statut v zvezi s pravno sposobnostjo in odgovornostjo otroke deli tudi po različnih nižjih starostnih stopnjah. Podrobno opredeljuje kazensko odgovornost otrok za poškodbe in žalitve oseb, mlajših od 15 let ter mentalno prizadetih ljudi. Če so jih zagrešili fantje ali dekleta, ki še niso dopolnili 7 let starosti, so ostali nekaznovani, celo če je bil izid smrten. Fant v starosti od 7. do 10. in pol leta, dekle od 7. do 9. (!) in pol leta sta bila za tovrsten delikt že dolžna plačati denarno kazen, ki pa je bila nižja kot za odrasle, ali pa ju je doletela telesna kazen - vendar ne pohabljenje in usmrnitev, ki sta bila za istovrstne delikte predpisana za odrasle, odgovorne osebe. Fant ali dekle od prej omenjene zgornje starostne meje do 15. leta, ki sta koga ranila ali žalila, sta bila kaznovana s kaznijo od 10 liber navzgor, kot jo je od primera do

primera določil tržaški kapitan. Če pa sta koga pohabila ali ubila, ju je doletela enaka kazen kot odrasle (STTS III/7). Tudi kazen za tatvino je bila - z vzgojnim namenom? - predpisana že za fanta ali dekle med 7. in 15. letom (STTS III/43).

Mladoletni Koprčani, ki so bili pod okriljem bližnjih sorodnikov, niso mogli pravno delovati in nastopati na sodišču, razen kadar so bili njihovi starši obnemogli. Za koprškega delinkventa, ki je bil še v skrbstvu očeta ali matere, sta v primeru prekrška zoper skupnost odgovarjala starša, ki sta zanj poravnala škodo ali pa prisegla, da mu ne bosta izročila imetja, dokler ne bi bilo skupnosti zadoščeno. (STKP II/43, 44). V Piranu je bila glede tega v veljavi podobna praksa (STPI VII/1).

Kazni nad mladoletnimi otroki, ki so se pretepali, lasali ali obmetavali s kamenjem, tudi če so pri tem koga ranili, je v Piranu in Izoli izrekel podestat (STPI II/8, 9, 10, 11, 12, 13; STIZ I/2, 10, 17, 40), medtem ko so piranski pretepači nad 15 leti že odgovarjali za svoja dejanja (STPI II/13).

Nedoletni otroci pod 15. letom so v tržaške statutu - ne glede na spol - v primeru, da je bil nad njimi izvršen delikt, postavljeni v isto vrsto kot bebci, slaboumni, blazneži, duševno prizadeti. Pač pa prizadetih oseb (spol pri njih ni omenjen) - za razliko od (normalnih) otrok - v Trstu ni doletela kazen za še tako težak zločin. Sodniku pa je bila prepuščena presoja, če se morda ne pretvarjajo in neprištevnosti ne hlinijo. Sorodniki so morali imeti duševno prizadete delinkvente zaprte, da niso ogrožali okolice. Če tega niso storili, je delinkvente čakala ječa, kjer so jih po potrebi zvezali in vkovali v verige (STTS III/7).

V Trstu se posebej omenjajo nedoletna - ali bolje spolno nedorasla dekletca (*puella non adhuc viri potens*) v zvezi z zločinom sodomije (*crimen sodomiticum*). Tisti, ki se je v javnosti⁴ pregrešil nad takim dekličem, naj bi bil po določilu statuta javno sežgan. Če ga niso ujeli, so ga za vekomaj izgnali. Ta kazen ni zastarala: če bi se vrnil, bi ga sežgali (STTS III/18).

Odraslost in zakonski stan

Pravila, ki so urejala družinska razmerja v obravnavanih istrskih mestih v poznem srednjem veku, so bila patriarhalna. Odrasla ženska je bila zapostavljena za "močnejšim" spolom. To ni razvidno le iz rednega omenjanja moškega na prvem mestu (zaporedja: oče in/ali mati, sin in/ali hči itd.), ampak tudi iz konkretnih statutarnih določil. Edine odrasle ženske "osebe", ki jih statuti omenjajo enakovredno z moškimi (božjimi osebami), so devica Marija in svetnice (te seveda v zaporedju najprej svetniki in šele nato svetnice).

Za preklinjanje Boga, Marije, svetnikov in svetnic je bila v Trstu predpisana enotna kazen 25 liber (1453 je bila povišana na 50 liber - morda kot posledica

4 Očitno se je tu statut distanciral od zasebnega življenja in je skrbel le za neomadeževano obličje javnosti.

neučinkovitosti odloka?), plačljivih v 8 dneh. Tistega, ki ni plačal, so dva dni zapored namakali v vodo, tako da se je vsakokrat potopil, tretji dan pa je moral stati na prangerju. V Kopru je bila za tak prekršek zagrožena globa 5 liber, če je okrivljeni ni poravnal v 8 dneh, je moral pol dneva stati ob sramotilnem stebru. Če je kdo obmetaval ali poškodoval božje podobe, mu je v Trstu grozila kazen 200 liber in 4 meseci zapora na lastne stroške. Če v 8 dneh ni poravnal globe, so mu odsekali desnico (STTS III/30 in dodatek k 30; STKP I/1). Prepoved preklinjanja Boga, Marije, svetnikov in svetnic vsebujeta tudi piranski in izolski statut (STPI II/1, STIZ I/1).

V rosni letih je dekle živelo v varstvu očeta ali skrbnika. Ko se je poročila - to pa je bilo lahko že z 12. letom -, je bila v zakonu podrejena moževi oblasti. Statuti so skušali zavarovati materialne interese deklet tik pred poroko in žena (ter njihovih sorodnikov) po njej. V Trstu so zapisane obveze nekoga bodoči nevesti ali pa moža ženi, da ji bo nadoknadil vrednost (njene) posesti, ki jo je prodal, bile pravno veljavne, tudi če niso bile vpisane v vicedominsko knjigo. Če se je kdo dogovarjal o poroki sina ali hčerke in se je zavezal ali izročil partnerju določeno doto, je moral dogovor spoštovati in ni mogel dote zahtevati nazaj, tudi če je potem prišlo do poroke z drugo osebo (STTS II/16, 55).

V Trstu sta zakonca pravno veljala za najožja sorodnika (STTS II/37). Tržačan je imel v svojem ravnanju z ženo proste roke, smel jo je tudi nekaznovano telesno zlostavljati. Če je ženo pretepal, če jo je udaril z orožjem ali brez njega, če je pri tem tekla kri ali ne - prijave o tem s strani žene ali koga drugega tržaško sodstvo načeloma ni sprejemalo v obravnavo in ni sprožilo postopka proti nasilnemu soprogu (STTS III/1).

V Trstu je vsak od zakoncev v zakon prinesel del imetja, na katerem sta potem gradila svoje nadaljnje blagostanje in premoženje. Prvotno imetje vsakega od njiju se je pojmovalo kot njegova last. Imetje, ki sta ga pridobila v zakonu, pa je bilo skupno. Če je v Trstu eden od zakoncev zgradil hišo, je bila njuna skupna last, vendar je drugi zakonec moral partnerju povrniti polovico njene vrednosti (STTS IV/41). Po tržaškem običaju so od skupnega imetja ženi samodejno pripadali obleka, prstani, srebrni pasovi, biseri, možu pa konji, orožje in denar (STTS II/55).

Skupni so bili tudi v zakonu "pridelani" dolgovi, za katere pa je Tržačanka odgovarjala le v primeru, da je bila vdova ali pa so se po njeni smrti poravnali iz njenega imetja. Če je eden od zakoncev umrl, je v Trstu služilo njegovo imetje poravnati dolgov, razen dolgov iz igre in obsodb, kjer žena ni odgovarjala za moža (očitno je bilo izključeno, da bi se na tak način zadolžila žena).

V času trajanja zakona je bil v Trstu mož posestnik, koristnik in upravitelj celotnega imetja svoje žene, tako tistega, ki ga je prinesla v zakon kot doto, kot ostalega, pridobljenega v zakonu. Smel je poljubno razpolagati s celotnim (svojim in ženinim) delom premoženja, ki sta ga skupaj pridobila v zakonu. Če je v njuno skupno dobro prodal del svojega imetja, ki ga je prinesel v zakon, mu je morala žena poravnati polovico vrednosti, razen kadar je šlo za dolg iz igre ali za obsodbo (STTS

II/57). Kadar je bil Tržačan zadolžen, je upnik smel za povračilo dolga zaseči tudi imetje njegove žene, pri čemer je moral njej in otrokom pustiti za hrano in obleko ter za stroške obdelave posesti (STTS II/58).

Tržačanke so bile lahko poročene po starem tržaškem običaju, ki jim je ob soglasju moža in sorodnikov omogočal posege v poslovno življenje. Smele so se zadolževati ob dovoljenju soproga s soglasjem očeta ali matere oz. dveh polnoletnih moških sorodnikov oz. dveh oblastno določenih "dobrih" mož. Tiste, ki so bile poročene po starem beneškem običaju, so bile glede poslovanja še bolj omejene in se sploh niso smele zadolževati. V Trstu so živeli tudi zakonci, poročeni po drugih običajih, kar pa so morali ob sklepanju poslov dokazovati z dokumentom (STTS II/56).

Tržačan je imel v zakonu poslovno polnomočje, zato je statut skušal omejiti njegov vpliv in zavarovati interese žene in njenega sorodstva. Statutarna določila so omogočala ženinim sorodnikom, da so varovali njene premoženjske koristi in nadzorovali njeno poslovno udejstvovanje. Soprog ni smel prodati ali odtujiti ženiniga imetja, razen z njenim soglasjem ob odobrenju njenega očeta ali matere (oz. dveh bližnjih sorodnikov ali dveh "dobrih" mož, ki ju je imenovalo mesto). Če pa bi do odtujitve že prišlo, naj bi se škoda ženi nadoknadila.

Interes ženine družine je bil zavarovan tudi s predpisom, da žena ne more dati možu dela imetja, lahko mu ga le zapusti (STTS II/57). Poročena ženska je smela dati zapisati poslednjo voljo le v prisotnosti dveh odraslih sorodnikov (izrecno je omenjeno, da so to lahko tudi ženske). Pač pa njena volila v korist kakega duhovnika niso imela veljave. Zgodilo se je tudi, da je žena prosila sorodnike, da bi bili priče pri njeni odločitvi glede razpolaganja z njenim imetjem ali pri pisanju oporoke. Zaradi nestrinjanja z njeno odločitvijo (?) sorodniki včasih niso hoteli prisostvovati oporoki: v takih primerih je bil dokument vseeno veljaven (STTS II/47).

Poročeni Pirančanka in Izolanka sta morali dati zapisati poslednjo voljo pred dvema najbližjima sorodnikoma, če ju nista imeli, je prisotnega imenoval podestat. Ukrepal je tudi, če se Izolanka iz strahu pred možem ali kom drugim ni upala sestaviti testamenta po lastni volji. V piranskem in izolskem zakonu je mož razpolagal s konji in orožjem, žena z oblačili in pasovi (STPI VII/9; STIZ II/9, 17). Pirančanka, ki je umrla brez dedičev, ni mogla možu zapustiti več kot pol svoje dote (STPI VII/10).

V Kopru, Izoli in Piranu pa je bil najpogostejši način sklepanja zakona na način posedovanja imetja "kot brat in sestra" (*sicut frater et soror*), v obliki "bratske družbe" (*fraterna societas*) (Margetić, 1993 a, XXXVIII-LIX), ki pa je glede odnosa do premoženja imela podobne značilnosti kot poroka po tržaškem običaju. V mestih so živeli tudi zakonci, poročeni po drugih običajih, kar pa so morali ob sklepanju poslov dokazovati z javnim dokumentom.

V Kopru je samo po sebi veljalo, da je poroka sklenjena na način "bratske družbe", če ni bilo v javni listini zapisano drugače. Izrecno so bili izvzeti slovanski podeželski zakoni, kjer se je upošteval njihov starodavni običaj (STKP II/68; STIZ II/2).

V Kopru se mož, ki je imel z ženo dogovor o "bratski družbi", ni mogel brez zakonitega skrbništva žene pred sodiščem zanjo zastavljati nepremičnega imetja in posesti. Poročeni ženi ni bilo dovoljeno brez moževega soglasja odtujiti, prodati ali zastaviti za dolg njenega imetja (STKP II/2, 3). Poročena Koprčanka ni smela brez soglasja moža prodajati ali odtujevati premičnin in nepremičnin; izvzete so bile le osebe, ki so se ukvarjale s trgovanjem kot branjevke, krčmarice in pekarice (STKP II/75).

Če sta bila v Kopru zakonca zadolžena skupaj v obojestransko korist, je smel mož brez soglasja žene poravnati dolg iz skupnega imetja oz. je mogel upnik zaseči skupno imetje zakoncev-dolžnikov ali pa je zahteval poravnavo iz imetja le enega od njiju. Če pa je bil kdo od zakoncev zadolžen že pred sklenitvijo zakona, je moral dolg poravnati iz lastnega imetja (ne iz skupnega). Žena brez zakonitega moževega pooblastila ali brez moževe prisotnosti ni bila odgovorna upniku za možev in svoj skupni dolg (STKP II/47, 69, 70, 86).

Če se je Pirančan zadolžil brez ženinega soglasja, je moral dolg poravnati iz lastnega imetja. Če ne bi mogel plačati, bi ga smeli izgnati. Če pa bi se mož in žena zadolžila skupaj in ne bi mogla poravnati dolga, bi izgnali le moža, žene ne (STPI IV/18). Žena, ki je bila v oblasti moža, se ni mogla zadolžiti na svoje imetje, razen s soglasjem podestata in treh ali dveh sorodnikov (STPI IV/19).

Tudi v Izoli je imela poročena žena v poslu zvezane roke: ni smela prodajati premičnin ali nepremičnin brez soglasja moža, razen tistih, ki so se ukvarjale s trgovanjem kot branjevke in krčmarice. Poročena žena brez izrecnega podestatovega dovoljenja ni smela odtujiti svojega imetja nad vrednostjo 20 liber (STIZ II/12, 16). Če Izolanka ni želela sodelovati pri moževih poslovnih zadolžitvah, ni imela pravice do prihodkov od njih. Če je mož posloval samo s svojim imetjem, se je žena pred podestatom izrekla o tem, če želi sodelovati pri zadolžitvi. Če se je mož zadolžil brez ženinega soglasja, ona ni bila odgovorna za dolg. Kadar je dal del skupnega imetja na dražbo, je moral ženi nuditi odškodnino. Izolan tudi ni smel poročiti otroka in mu dati dote brez soglasja žene, sicer ji ni bilo potrebno participirati pri plačilu dote. Ženinega imetja mož ni smel odtujiti brez njenega soglasja. Če se je Izolanka želela ločiti, je dobila ob odhodu le svojo doto, nič skupno pridobljenega imetja. Če se je želel ločiti mož, je ženi pripadla dota in polovica v zakonu pridobljenega premoženja. Če pa je žena moža zapustila in prešuštvovala z drugim, ni dobila niti dote. (STIZ II/3, 4, 5, 6, 11, 36). Sicer pa je bil v Izoli mož dolžan skrbeti za bolno ženo in obratno (STIZ II/13).

Če je prišlo v Kopru do cerkvene razveze (*divorcium ecclesiae*), kadar se je izkazalo, da eden od zakoncev nikakor ne more občevati z drugim, je prišlo do delitve imetja med možem in ženo. Mož je moral na ženino zahtevo le-tej dati za hrano in obleko v skladu z velikostjo zakonskega premoženja, sam pa je upravljal skupno imetje, dokler se ni žena v soglasju z možem vrnila domov (STKP I/21). Tržačanka, ki je živela ločeno od moža, s katerim sta bila soglasno narazen, se je vrnila pod

nadzor svoje družine. Dogovore je smela sklepati s soglasjem očeta in matere, če pa ju ni imela, s soglasjem dveh sorodnikov. Če tudi teh ni bilo, sta morala dati soglasje dva "dobra" moža, ki ju je imenovala oblast (STTS II/59).

Ob moževi smrti je Tržačanka svoje prvotno imetje dobila nazaj. Če je bila poroka sklenjena na tržaški način, je prejela svojo doto vrnjeno iz skupnega imetja, preden so se poravnali moževi dolgovi. Če skupnega imetja ni bilo, je dobila doto vrnjeno iz moževega imetja. Skupni dolgovi iz zakona pa so se poravnali iz premoženja obeh zakoncev (STTS II/55). Tujka, poročena s Tržačanom, ki ni imela otrok, je po njegovi smrti smela razpolagati s svojo doto. V zakonu pridobljenega imetja pa ni smela zapustiti tujcu. Čeprav je imela otroke, je lahko del imetja zapustila v pobožne namene (STTS II/38).

Če je vdova v Kopru zahtevala nazaj prvotno imetje in ni želela odgovarjati za del skupnega dolga, je morala moževo imetje prepustiti njegovim dedičem. Če prvotno imetje (dota) ni bilo popisano, se je kot prvotno štelo imetje, ki ga je posedoval zakonec ob smrti drugega (STKP II/71, 72). Če se je mož svojevolsko okoristil z ženino doto, ji je podestat omogočil, da je dobila zadoščenje iz moževega imetja (STKP II/74).

V Piranu se je moral po smrti zakonca vdovec v roku enega meseca odločiti, ali želi, da se v zakonu pridobljeno skupno imetje obravnava po načelu "bratske družbe" ali ne. V prvem primeru so se dolgovi poravnali iz skupnega premoženja. V drugem primeru je vse v zakonu pridobljeno premoženje veljalo za last pokojnega in je služilo poravnavi njegovih dolgov.⁵ Kadar je kazalo, da bo žena umrla pred možem, naj bi se pred smrtjo odločila, ali naj se premoženje obravnava po načelu bratske družbe ali ne (STPI VII/12). Izolski statut predvideva ob smrti zakonca izjavo glede udeležbe pri dolgovih in prihodkih iz časa trajanja zakona v roku enega meseca po smrti zakonca, a le za vdove (STIZ II/8).

V Kopru je vdovcu ali vdovi, ki se po zakončevi smrti eno leto ni poročil/a, pripadla postelja s posteljnino (STKP II/56). Tudi v Piranu je postelja pripadla preživelemu zakoncu (STPI VII/13).

Pravni položaj žena

Omejena pravna sposobnost Tržačank je razvidna iz statutarnega določila, da niso mogle nastopati kot priče v testamentu, kodicilu ali drugem zapisu poslednje volje ali v kakem javnem dokumentu, le v manj pomembnih (STTS II/15). Drugi statuti takih omejitev ne vsebujejo, dejansko stanje pa ni bilo bistveno drugačno. Ko je Tržačan pisal oporoko, so morale biti prisotne vsaj tri priče, ki pa jih testament ni smel zadevati. Izrecno je rečeno, da so lahko ob pisanju oporoke poročene Tržačanke

⁵ Preživeli zakonec se je verjetno odločil proti "bratski družbi", kadar so dolgovi presejali skupno premoženje in bi šli na njegov lastni račun.

priče tudi ženske. Glavni dedič se je moral v roku 15 dni zglasiti pri tržaškem kapitanu z moškimi (!) pričami (STTS II/47).

V Kopru je žena lahko prejela, odtujila, podarila ali zapustila vse svoje imetje, ki pa ga je bilo treba popisati (STKP II/24). Koprčanka je mogla - enako kot Koprčan - odkupiti družinsko imetje, ki ga je bil sorodnik prisiljen prodati zaradi dolgov. Če očetovega oz. moževega imetja niso želeli odkupiti za družino njegovi sorodniki, so smeli to storiti sorodniki matere oz. žene ali pa je pripadlo upniku. (STKP II/27, 37). Koprski statut vsebuje tudi zanimivo določilo, da zapade vse imetje tujca ali tujke, ki v Kopru umre brez testamenta, beneški komuni (STKP II/14). V Piranu je imetje tistega, ki je umrl brez testamenta in brez dedičev, pripadlo piranski komuni (STPI VII/22).

Pač pa je lahko Tržačanka pričala glede delikta ali zločina, če je bila starejša od 15 let. Le v posebnih primerih so bili k pričevanju pritegnjeni tudi mlajši otroci. Kadar je bilo potrebno pričevanje ugledne in častivredne Tržačanke, ji ni bilo treba pričati v mestni palači, ampak so jo izprašali v cerkvi Sv. Petra ali drugje na dostojnem mestu. Pri nepomembnih ženskah pa tega navodila ni bilo potrebno upoštevati (STTS III/2).

Ženske so mogle biti skrbnice ali upravljalke ali izvršiteljice oporoke za mla-doletne otroke s pogostim pridržkom, da morajo pošteno živeti kot vdove. Tovrst-nega pridržka za moške statuti ne poznajo. Za skrbnice jih je lahko imenoval pisec oporoke ali tržaška oblast (STTS II/49; STKP II/55; STIZ II/25; STPI VII/23).

Žena v poslu in poklicu

Poslovno udejstvovanje žena v Trstu, Kopru, Izoli in Piranu je bilo omejeno, čeprav so imele v lasti premoženje in nepremično imetje. Koprčanke se omenjajo tudi v zvezi s priposestvanjem nepremičnine, ki so jo brez ugovorov posedovale 15 let (STKP II/22). V Kopru so bile tudi gospodarice dekel (STKP I/14).

Srečujemo pa kar nekaj poklicev, v katerih so se udejele ženske. Od "do-stojnih" obrti, ki so jih opravljale, se v vseh obravnavanih mestih pojavlja peka kruha (STKP II/74, STPI VIII/26). V Kopru so poznali ženske lastnice mlina in mlinarice (STKP I/6, II/98). Od potrebnih, ki jim je javnost prilepila pečat nedostojnosti, se v Trstu in Piranu omenja poklic javnih ljubic (*meretrices publicae*) (STPI 1332 IX/13). Ženske so bile v Trstu, Kopru in Izoli tudi branjevke na trgu; v Kopru in Izoli so bile krčmarice, v Kopru so prodajale mleko, grozdje, vino (STKP I/30, 31, II/74), Kopr-čanke so prodajale olje in blago na težo (STKP III/32, 33), koprške mlinarice pa žito in moko (STKP I/6). Koprčanke in Pirančanke so bile tudi solinarke (STKP I/25, 26; STPI IX/12). Koprski statut omenja ribiče "obeh spolov" (STKP III/44, 46). Vsa omenjena mesta poznajo poklic plačane dékle (*mercenaria, famula*), v Kopru tudi "sužnje" (omenjajo se *servi utriusque sexus*) (STKP I/10) pri premožnejših meščanih. Čaščen poklic, v katerem srečamo Tržačanko, je bil redovnica (*monialis*), v Kopru

pa naletimo na *religioso* (STKP, II/37). Koprski statut govori tudi o Judu in Judinji (!), ki bi želel(a) v Kopru posojati na obresti in imeti banko (STKP II/76).

Koprski statut omenja Slovane in Slovanke obeh spolov, ki jih poenotuje s kmeti (*Sclavus vel rusticus utriusque sexus*): dovoljeno jim je bilo prodati, dati ali odtujiti nepremičnino le sosedu njihovega gospostva. Kmetje obeh spolov niso smeli odtujevati imetja tujcem, razen če so se ti zavezali ostati v okolišu (STKP IV/26, 35).

Kruh je bil bistvena sestavina prehrane prebivalcev primorskih srednjeveških mest. Zato so si mesta glede peke kruha za prodajo običajno pridržala več pravic, ki so jim prinašale redne dohodke. Mesto je pravico do peke dajalo letno na dražbi v zakup. Vsakoletni izvajalci peke kruha so mestu dolgovali zakupnino. Peko kruha so (za moške zakupnike) opravljale poklicne pekarice, ki so pekle v komunalnih pečeh iz žita, ki jim ga je dal oskrbnik žitne shrambe (*fonticum*). Tudi mesto prodaje kruha je bilo v nekaterih statutih posebej določeno.

Srednjeveški Trst je imel v rokah pravico do uporabe (krušnih) pečí v mestu; vsako leto jih je mesto oddajalo v koriščenje tistim, ki so ponudili zanje najvišjo zakupnino. Stavbe s pečmi je vzdrževalo in popravljalo mesto, za njihovo opremo pa so skrbeli vsakokratni (moški!) zakupniki. Smeli so pečí in prodajati kruh, čeprav je ta pravica po statutu sicer pripadala poklicnim pekaricam. Té in gostinci so zakupnikom pečí prinašali krušno testo in jim plačevali groš in pol za peko vsake četrтинke kruha. Večji del kruha za prodajo v Trstu so spekle poklicne pekarice. Vsako leto januarja so prisegle, da bodo vse leto vestno opravljale svoje delo. Kruh so pekle v mestnih (komunalnih) pečeh in ga prodajale pod novo *loggio*. Žito in moko so kupovale v mestnem žitnem skladišču, vendar so smele pšenico in ječmen kupovati tudi od uvoznikov. Kruh so pripravljale po pravilu pekovske obrti in ga dale ožigosati posebnim nadzornim uradnikom - *iusticiarijem*. Če je bil kruh slab ali slabo pečen, so ga smeli mestni sodniki zaseči in porabiti za prehrano revežev in zapornikov. Nepooblaščen peki niso smeli pečí kruha za prodajo. Lahko pa so se dogovorili s pekaricami: odstopile so jim del kruha, da so ga na drobno prodajali na trgu. Kadar pa je osem dni zapored zmanjkalo kruha, ki so ga spekle "mestne" pekarice, so sodniki lahko dovolili peko in prodajo kruha v mestu vsakomur, in ne samo zapriseženim pekaricam (STTS I/53, 54; IV/9, 14).

Koprške pekarice (in peki) so morale pečí kruh predpisane teže, sicer so bile oglobljene, kruh pa so dali zapornikom ali revežem špitala Sv. Nazarija (STKP III/43). Zakupnik pravice do peke kruha za prodajo v Izoli je moral poveriti peko vsaj petim ali šestim pekaricam (STIZ III/24).

V Piranu so smele pečí kruh za prodajo le pekarice, ki jih je imenoval podestat s sodniki. Uporabljale so komunalno žito, prodajale pa so v svoji hiši ali na trgu četrti Campo. Na željo podestata so bile dolžne kruh dostaviti k *loggii*. Piranski peki in pekarice, ki bi pekli prelahek kruh, bi naj bili oglobljeni (STPI VIII/26, 27).

Tržaški statut se - za razliko od drugih statotov, ki jih le omenjajo - nekoliko bolj

pomudi pri branjevkah (*venderigola*, *tricola*) na trgu. Niso smele opravljati nabav pred deveto zjutraj, trgovati pa so morale na predpisanem mestu. Živahno domišljijo o njihovem poslovanju vzbujala navodilo, da morajo biti mirne in se posvečati samo prodaji. Pri svojem delu naj ne bi vile ali predle. Tudi naj ne bi imele ob sebi otrok, mlajših od dveh let. Trg z branjevkami je bil očitno živahen, na njem je prevladoval vsakodnevni živ-žav; branjevke nedvomno niso bile mirne, očitno se niso posvečale samo prodaji, ampak tudi drugim opravilom, ne nazadnje majhnim otrokom, ki jih najverjetneje niso imele kje pustiti. Statut je skušal vpeljati red v obstoječo (drugačno) prakso, pri čemer pa je predpisal naravnost drastično kazen za kršilko določila: obhodila naj bi mestno palačo in pri tem nosila okrog vratu kamen, težak 25 liber (po slabega pol kilograma) (STTS I/56).

Pogoste so statutarne omembe javnih ljubic (*meretrix*), ki so opravljale najstarejšo obrt. V Trstu se omenjajo tudi ženske zvodnice (*ruffiana*, *lena*). Glede oblačenja javnih ljubic in zvodnic je tržaški statut določal, da ne smejo nositi srebrnega, pozlačenega ali zatega pasu. Živeti so morale na predpisanem mestu, sicer so bile obsojene na izgon. Zvodnik (*leno*), ki je živel v skupnosti s tako žensko, se ni smel naseliti v Trstu ali njegovi okolici. Tu se je lahko le ustavil na poti iz enega mesta v drugega. Največ eno noč sta smela prenočiti v bordelu, več ne.

Tržaški statut obravnava javne ljubice kot manjvredne. Omenja jih kot malovredne ljudi (*personae viles*). Posilstvo, nasilno zadržanje ali odvedenje takega dekleta je bilo izvzeto iz istovrstnih prekrškov nad "dostojnimi" Tržačankami. Njihove pritožbe so se obravnavale površneje in niso imele enake teže kot tiste "častivrednih" ljudi. Celotno statutarno določena prepoved mučenja z namenom izsiliti priznanje krivde zanje ni veljala: smelo se jih je vreči v ječo in zadržati v njej, mučiti in postaviti na pranger. Zmerljivka *meretrix* je, podobno kot danes "kurba", pomenila kaznivo žalitev.

Da pa je bila javna prodaja ljubezni v srednjeveškem Trstu dokaj uveljavljena, kažejo ob zapisih o zvodnikih tudi omembe bordelov (*postribulum*, *burdellum*) ter kopališč (*balneatoria*), ki so bila legla razvrata. Nihče ni smel biti zvodnik javne ljubice ali imeti bordel, razen na prostoru, ki je bil za to določen: za tržaško mestno palačo (!). Kdor je imel v Trstu kopališče, ni smel v njem med večernim in jutranjim zvonjenjem gostiti ne moških ne javnih ljubic. V omenjenem času dneva tudi bordeli niso smeli obratovati (STTS III/1, 3, 31, 58, 85, dodatek k 85 iz 1492).

Plačanke-dékle (*mercenaria*) omenjajo vsi statuti, njihov delokrog pa ni podrobneje določen. Tržaški statut jih je - podobno kot javne ljubice - potisnil na stranski tir. Kaznovanje za posilstvo, zadržanje ali odvedenje take osebe je bilo milejše kot v primeru Tržačank z uglednejšim položajem. Pri tem statut tudi konkretno predpisuje, da nobene tržaške meščanke ni mogoče obravnavati kot plačanke. Milejša kot v primeru polnopravne meščanke je bila tudi kazen za delikt nad plačanko, če moški ni uporabil sile in je na spolni odnos pristala, ter v primeru, da jo je kdo proti volji sorodnikov zadržal ali odvedel (STTS III/58).

Ženska v vlogi redovnice (*monialis*) se omenja v tržaškem statutu enkrat - v zvezi s posilstvom. Če je bila meščanka, prebivalka Trsta, okoličanka ali tujka, se je tovrstni delikt nad njo kaznoval s smrtjo, za poskus posilstva pa je bila predpisana denarna globa 200 liber. V Kopru se omenja *religiosa* v zvezi z družinskim premoženjem (STKP II/37).

Kazniva dejanja nad ženami in v zvezi z njimi

V statutih se žena pogosto pojavlja kot možna žrtev ali predmet kaznivih dejanj, ki so bila različne teže. V Trstu ni bilo dovoljeno, da bi moški nad 15 leti ob veselici, kjer je bil ples ali kolo, povabil na ples dekle ali ženo, četudi je stala ali sedela. Ob ženskem kólu ni smel nihče kričati ali razgrajati, ropotati, piskati, trobiti ali bobnati s kako pripravo (STTS III/77).

Kaznivo je bilo, če se je kak Tržačan bahal, da se je brez dovoljenja staršev ali skrbnikov poročil ali občeval z dekletom. Skrivna poroka brez dovoljenja očeta ali matere ali skrbnikov je bila prepovedana, zagrožena kazen pa je bila drastična: obglavljenje (STTS III/59).

Moškemu, ki je zagrešil bigamijo (če je že imel ženo, pa si je z zvijačo pridobil drugo), je v Trstu grozilo obglavljenje (STTS III/57). Ta delikt je poznal tudi izolski statut, kazen pa je bila denarna (200 liber in več) (STIZ I/95).

Vsi pregledani statuti obširno obravnavajo posilstvo. Posilstvo nad nedozorelimi dekleti (*puella non adhuc viri potens*) se je v tržaškem statutu obravnavalo kot sodomija. Posilstvo odraslih žena pa je le-te vrednostno razvrstilo. Za posilstvo Tržačanke je bil krivec obglavljen, za poskus posilstva pa je moral plačati 200 liber globe. Če jih v 15 dneh ni poravnal, je bil ob desnico. Žrtev je imela 8 dni časa za pritožbo. Za posilstvo dékle je bila predpisana kazen 200 liber, žrtev pa je morala prijaviti kaznivo dejanje še isti ali naslednji dan, posilstva javne ljubice pa statut sploh ni priznaval kot delikt. Posiljevalca ali nasilneža, ki se je znesel nad žensko, je bilo dovoljeno mučiti, da bi iz njega izvlekli priznanje (STTS III/3). Če je kdo hotel posiliti devico, poročeno ali "že pokvarjeno" žensko v Piranu ali Izoli, mu je višino kazni določil podestat (STPI II/32, STIZ I/49).

Kdor je na silo, proti volji njenega očeta, skrbnika ali - v primeru, da je šlo za poročeno ženo - moža odpeljal Tržačanko izven tržaškega okoliša, je tvegala glavo; statut je celo pristajal na to, da sorodniki odpeljane ženske sami vzamejo v roke pravico in krivca celo ubijejo. Statut omenja tudi možen primer, da bi sprejel in proti volji njenih sorodnikov zadržal pri sebi Tržačanko duhovnik. Njenega sorodnika, ki bi ga za storjeno ubil, ne bi doletela kazen. Vse to pa ni veljalo, če je šlo pri dekletu za déklo ali javno ljubico (STTS III/58, 62).

Pohotnega tržaškega duhovnika, ki bi pel ženski podoknico, je smel njen sorodnik po mili volji žaliti, če pa bi ga podnevi ali ponoči zasačili pri njej doma ali če

bi si jo pripeljal ali jo sprejel pri sebi na domu, so ga smeli njeni ožji sorodniki celo nekaznovano ubiti. Enako bi ga smeli kaznovati tudi v primeru poskusa posilstva Tržačanke (STTS III/33).

Vzporedno z moškimi se v tržaškem statutu ženska omenja tudi kot žrtev, ki bi ji delinkvent prizadel telesne poškodbe z orožjem ali brez njega. Kot moški je bila tudi ženska lahko žrtev umora. Žrtve poškodb, izgube uda ali umora so mogla biti tudi dekleta pod 15 letom (STTS III/7, 6).

Osebe ženskega spola se pojavljajo tudi kot predmet prekrška. V Kopru in Piranu je bilo prepovedano kupiti kristjana ali kristjanko brez podestatovega soglasja (?) (STKP I/16; STPI IV/1). V Kopru in Izoli je bilo prepovedano "speljati" deklo drugega ali jo odpeljati iz mesta (STKP I/14, 15; STIZ I/62).

Žena kot povzročiteljica kaznivih dejanj

Ženske se ob moških konkretno omenjajo kot možne povzročiteljice bolj ali manj hudih kaznivih dejanj, ki so bila v nasprotju z okoljevarstvenimi in gospodarskimi predpisi, ki so veljali v mestu, v nasprotju z varnostjo in načelom zvestobe do mestne oblasti. Druga kazniva dejanja so mogle zagrešiti v odnosu do someščanov. Ta so zadevala premoženje in osebo someščanov. Dejanja proti osebi so bila fizične in moralne narave.

Na območju Trsta in njegove okolice so odloki, ki so varovali **mestno gospodarstvo in okolje**, predpisovali, da smejo osebe obeh spolov kupovati obdelan les le na mestnem trgu (STTS II, dodatek k 64). Kostanja niso smele nabirati pred praznikom Sv. Sergija 7. oktobra (STTS III/96). Skrb za javno varnost je od moških in žensk zahtevala, da ponoči ne hodijo po mestu z živim ognjem za razsvetljavo (STTS III, dodatek k členu 45).

V Kopru so skrbeli za čisto okolje; osebam obeh spolov je bilo prepovedovano ob cerkvah zlivati gnoj in drugo umazanijo ali imeti tam voz ali les. Tudi niso smele imeti prašičev, razen če so bili zaprti v hlevu ali hiši, majhnih živali niso smele imeti na "Campo Marcio", da bi se tam pasle, koz pa niso smele rediti brez podestatovega dovoljenja (STKP I/44, 46; IV/7, 23). Tovorne živali so morale imeti osebe obeh spolov, ki so šle z njimi na delo, dobro privezane (STKP IV/5). Ribiči obeh spolov niso smeli pripeljati ali imeti v mestni ribarnici usmrajenih rib, ribam, ki jih niso isti dan prodali, so morali odrezati repe, kot znak, da niso sveže (STKP III/44, 46).

Ne ženska ne moški nista smela na Koprskem poškodovati hiš ali senčnic na območju vinogradniških čuvajev (STKP IV/2). Osebam obeh spolov je bilo prepovedano na določenih lokacijah kopati, kopičiti zemljo ali gnoj (STKP IV/36).

Solinarjem obeh spolov je bilo v Kopru (razen v času trgatve) prepovedano po sončnem zahodu iti v svoje ali tuje soline (STKP I/25).

Koprski statut predvideva tudi podkupovanje komunalnih uradnikov s strani oseb

obeh spolov (STKP III/28) ter predpisuje kazen za goljufanje pekov in pekaric pri teži kruha (STKP III/43).

Moški ali ženska, ki je pripeljal v Koper prodajat mleko, tega ni smel mešati z vodo. Ne moški ne ženska nista smela v Koper pripeljati tujega vina ali grozdja za proizvodnjo vina. Vino je bilo v Koprju prepovedano "plemenititi" z dodatki, npr. z medom, da bi bilo slajše, v Izoli pa so ga smeli moški in ženske prodajati na drobno le s predpisanimi merami (STKP I/30, 31; IV/34; STIZ III/21).

Pirančani in Pirančanke od mihaelovega do martinovega (od 29. septembra do 11. novembra) niso smeli brez dovoljenja podestata sekati sadnega drevja ali suhe ali zelene trte ter jih nositi domov (STPI IV/10), kuriti v gozdičku v Fiesi (*selvella Flexi*), v gozdičku v Karbonaru (*selvella Carbonaro*) ali v označenih predelih Pirana ter na Savudriji (STPI III/33, 34, 35, 36). Ne ženska ne moški niti njune živali niso smele na Piranskem delati škode (STPI IV/4).

Piranski solinarji in solinarke so smeli dajati, odtujiti, prenašati sol le v prisotnosti upravičencev do pobiranja davkov (STPI IX, 12).

Nekoliko vraževerno zveni določilo piranskega statuta iz 1358, češ da ženske ne smejo spremljati mrliča v cerkev ali na pokopališče (STPI 1358 X/22).

V Izoli ne moški ne ženska nista smela po tretjem zvonjenju hoditi okrog brez ognja (razsvetljave), nista smela delati škode v tujem vinogradu ali na polju, kopati črvov (*vermi*) iz pomolov ali nasipov (STIZ I/61; III/33, 68).

Najhujši med delikti, ki so kršili načelo **zvestobe do mestne skupnosti** in katerega storilec je mogel biti moški ali ženska, je bila izdaja: paktiranje s sovražniki proti koristi, časti in položaju mesta. V Trstu je izdajalca - moškega ali žensko - zadela smrtna kazen in zaplemba imetja. Če ni bil dosegljiv, ga je doletel večni izgon in zaplemba imetja (STTS III/15). Mati in žena izganca se konkretno omenjata kot tista, ki bi takega sina ali moža mogla protipravno sprejeti pod streho, kar je bilo seveda kaznivo ... (STTS III/32).

Piranski statut je predvideval kazen za moške in ženske, ki bi se povzpeli na stolpe, da bi se od tam upirali in borili proti skupnosti (STPI II/18).

Nekaj odlokov prepoveduje **oškodovanje zasebne lastnine** in zasebnih interesov. Osebe obeh spolov od 7. leta starosti dalje se v tržaškem statutu omenjajo v zvezi z rabutanjem sadja, v zvezi z manjšo ali večjo krajo (STTS, knjiga III, člena 43, 35). Če je ženska na silo vdrla v tujo hišo in poškodovala tujo imovino, naj bi bila po statutarnem določilu kaznovana z nižjo denarno kaznijo kot moški (STTS III/9).

Ne moški ne ženska v Koprju nista smela brez dovoljenja lastnikov odnašati dračja iz vinogradov, mlade trave s tujih vrtov, klatiti in pobirati tujih oliv in kostanja, s tujih tal pobirati sadja ali plodov z vej lastnega drevja, ki so rasle nad tuj teren, ter sekati suhe ali zelene veje sadnega drevja, razen med mihaelovim in vsemi svetimi (od 29. septembra do 1. novembra) (STKP IV, 14, 15, 16, 18, 20). Tudi Pirančani in Pirančanke niso smeli brez dovoljenja lastnikov jemati rastlinja iz tujih vrtov (STPI III/6).

Sluga ali dekla v Kopru nista smela brez dovoljenja zapustiti gospodarja in oditi za boljše plačilo delat drugemu. Ko je odslužil/a in je želel/a zapustiti gospodarja ali gospodarico, je moral/a v dveh mesecih zahtevati svojo plačo od delodajalca/ke. Če pa je delodajalca/ko zapustil/a pred iztekom roka, mu/ji delodajalec/ka ni bil/a dolžan/dolžna poravnati plače (STKP, I/10, 11). Kaznivo je bilo, če sta moški ali ženska na Koprskem prejela od koga (moškega ali ženske) denar za delo, pa nista šla delat (STKP II/100).

Od **fizičnega ogrožanja** someščanov tržaški statut konkretno omenja dekle pod 15 leti, ki bi ranila ali udarila Tržačana ali tujca. Doletela naj bi jo zmanjšana kazen. Tudi odraslih Tržačank za tovrstne fizične prekrške v nobenem primeru niso pošiljali v izgon (STTS III/7).

Ženske in moški se v tržaškem statutu omenjajo v zvezi s pripravljanjem strupenih napitkov, z namenom zavdati drugi osebi; predvidene so bile denarne kazni (200 liber) za tovrstni namen oz. sežig, če je do zločina prišlo. Kazen za pripravljanje ljubezenskih napitkov je bila v pristojnosti tržaškega kapitana ali namestnika (STTS III/63). Ženska se (ob moškem) omenja kot možna morilka, umor pa se je kaznoval s smrtjo z obglavljenjem. Če morilca ni bilo v Trstu, je bil za večno izgnan (STTS, III/6). V Piranu in Izoli je ženski, ki bi pripravljala zeliščne napitke, da bi komu zavdala, grozil sežig, moškemu obešenje (STPI II/23; STIZ I/47).

Moralni prekrški so bili lažji in težji. Med **lažje** tovrstne prekrške med someščani smemo šteti zmerjanje in žaljenje. Tržaški statut navaja kaznive žaljivke, ki so bile verjetno tedaj v rabi med Tržačani in Tržačankami, ki jim je "prekipelo". Žaljivke, ki so jih bili deležni moški, so bile: hlapec, tat, ropar, izdajalec, morilec, baraba, krivoprisežnik, prevarant, ponarejevalec, lopov, strahopetec, pankrt, rogatež, jarec, koštrun, lažnivec; žaljivke za ženske pa so bile: kurba, sleparka, prasica, krava, oslica, vlačuga (STTS III/31).

Tudi Pirančanom in Pirančankam je bilo prepovedano, da bi se zmerjali (STPI II/3). V Piranu je bilo kaznivo, če je ženska pretentala moškega, da se je zaljubil vanjo (in obratno) (STPI II/24).

Moralni prekršek v Trstu je bil, če se je ženska, starejša od 14 let, bahala, da se je poročila ali spala z možem proti volji njegovih staršev in skrbnikov. V takem primeru bi morala plačati 100 dukatov zlata in odsedeti leto dni v ječi. Za pridobitev priznanja krivde je bilo v takem primeru dovoljeno tudi mučenje (STTS III/59).

Težji moralni prekrški so bili skrivna poroka, bigamija, konkubinat in prešuštvo.

Koprčanka, ki se je na skrivaj poročila, je izgubila pravico do dote, medtem ko je kazen za moškega znašala 200 liber (STKP I/20). Če se je v Kopru brez dovoljenja sorodnikov (očeta, matere, brata) poročila dekleta ali ženska, ki je še živela v okrilju sorodstva, ali če je prešuštovala, je izgubila pravico do dela družinskega imetja, ki bi ji sicer pripadel (STKP I/19).

Tržačanki, ki je pod pretvezo zakrivila dvomoštvo, je grozil javni sežig (moškega

so za isti delikt obglavili) (STTS III/57). Nobena Tržačanka ni smela javno živeti v konkubinatu ne z neporočenim ne s poročenim moškim. S takim prekrškom je tvegala kazen izгона (STTS III, dodatek k 61). Statut posebej obravnava tudi priležništvo Tržačank z duhovniki nad 4. malim redom. Tudi v hišo jih niso smele sprejeti z izjemo duhovnikove matere ali sestre ali v času bolezni zaradi spovedi, sicer bi izgubile vse svoje imetje. Ista kazen je doletela neporočeno Tržačanko, ki je prenočila duhovnika ali občevala z njim. Če je bila ženska, ki je to zagrešila, poročena s Tržačanom, jo je doletela kazen za prešuštvo (STTS III/62). Poročena prešuštnica je za kazen izgubila vse imetje, ki je pripadlo možu, in bila k temu izgnana. V primeru vrnitve so jo prebičali in ožigosali, nato pa vnovič izgnali, pred tem pa so jo peljali po Trstu ob spremljavi trobente in drugih hrupnih pripomočkov. Če jo je delikta obtožil njen mož, je izgubila imetje in bila obglavljena (STTS III/61). Razlika v obravnavanju moških in žensk v Trstu je razvidna tudi iz dejstva, da moških "skokov čez plot" statut ne obravnava med kaznivimi dejanji.

Vse to pa je le zakon, ki odpornim Primorkam gotovo ni mogel do živega, ampak jih je le prekalil. Le ugibamo lahko, kaj se je res dogajalo za domačimi zidovi in kdo je v družini v resnici nosil hlače.

THE ATTITUDE OF GOVERNMENTAL INSTITUTIONS TO WOMEN AND CHILDREN IN THE MIDDLE AGE TOWNS OF THE NORTH-WEST ISTRA

Darja MIHELIC

Milko Kos Institute of History of the Scientific and Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4

SUMMARY

The study wishes to highlight the position of the two key, but different, family-social groups of inhabitants - women and children - of medieval towns of north-west Istria. The proclaimed town laws, the so-called statutes of the four Istrian towns, Trieste, Koper, Izola and Piran from 14th and 15th century serve as a source of data. The statute is an act of positive legislation; it does not record the actual situation, but it prescribes the wanted acting considering the existing (dis)order. It expresses the wishes or demands of the government, however, a different practice may often lie beyond its regulations. Statutory regulations prescribe conforming and behavioural rules valid in a town, usually regardless of sex. The reference, that a certain regulation applies to "all the people of both sexes", is often the result of the writer's way of expressing himself in the statute and it actually means that the decree applies to everyone. All those statutory regulations speaking about "anyone" or "all the people" in the town and its surroundings undoubtedly apply also to women. We

would like to examine especially those cases where the women in the statutes explicitly appear next to men or independently, or those articles where there was a difference between sexes respectively. Therefore, also the cases when the decree was addressed only to men. There are some more relevant records in the statute of Habsburg Trieste and Venetian Koper than in the statutes of Piran and Izola. That is why the basic framework of the paper is based on their statutes, whereas those of Izola and Piran serve for fulfilment.

The study is divided into chapters which deal with childhood, adulthood and marriage, legal position of women, women in business and profession, criminal offences against and in relation to women and a woman causing criminal offences, all within the environmental and time framework mentioned.

VIRI IN LITERATURA

- Franceschi, C. de (1960):** Gli statuti del comune di Pirano del 1307 confrontati con quelli del 1332 e del 1358. Monumenti storici, Deputazione di storia patria per le Venezie, n. s. XIV. Padova.
- Margetić, L. (1993):** Statut koprškega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668. Koper-Rovinj.
- Margetić, L. (1993 a):** Uvod. 5. Družina in dedovanje, v: Statut koprškega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668. Koper-Rovinj, XXXVIII-LIX.
- Mihelič, D. (1978):** Žena v piranskem območju do srede 14. stoletja. Zgodovinski časopis 32. Ljubljana, 23-36.
- Mihelič, D. (1997):** Srednjeveška Tržačanka v ogledalu mestnega statuta. Etnolog. Glasnik Slovenskega etnografskega muzeja 7 (LVIII). Ljubljana, 87-102.
- Morteani, L. (1888, 1889):** Isola ed i suoi statuti. Gli statuti d'Isola. Atti e memorie della Societa Istriana di Archeologia e Storia Patria (AMSI) 4. Parenzo, 349-421; AMSI 5. Parenzo, 155-193.
- Pahor, M., Šumrada, J. (1987):** Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja. SAZU. Viri za zgodovino Slovencev 10. Ljubljana.
- Puhar, A. (1997):** Pogumne, pametne in pozabljene. Delo. Ljubljana, 8. 3., 35.
- Raziskovalec.** XXVII/1-2, Ljubljana, marec 1997.
- STIZ** - Morteani, L. (1888, 1889).
- STKP** - Margetić, L. (1993).
- STPI** - Franceschi, C. de (1960).
- STTS** - Szombathely, M. de (1935).
- Szombathely, M. de (1935):** Statuti di Trieste del 1421. Archeografo Triestino 48 (20, 3. vrsta), Trieste.
- Zgodovina za vse. Vse za zgodovino IV/1.** Ljubljana 1977.